

Державний торговельно-економічний університет

Кафедра філософії, соціології та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ВИКЛИК ГРОМАДЯНСЬКІЙ
КУЛЬТУРИ»**

(на матеріалах Громадської організації «Ukrainian Legal Advisory Group», м. Київ)

Студентки ФМТП 5-2з
спеціальності 052
«Політологія»
освітня програма
«Політологія
міжнародних відносин»

підпис студента

Шух Олександр
Іванівни

Науковий керівник
кандидат політичних наук

підпис керівника

Синюченко Артем
Михайлович

Гарант освітньої
програми
кандидат політичних
наук, доцент

підпис гаранта

Міщенко Анна
Михайлівна

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	7
1.1 Поняття, складові та функції громадянської культури	7
1.2 Громадянська культура як інструмент соціальної інтеграції	9
1.3 Міжнародний контекст громадянської культури	14
РОЗДІЛ II. ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ГРОМАДЯНСЬКУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНИ	18
2.1 Трансформація громадянської свідомості в умовах війни	18
2.2 Морально-етичні аспекти війни і громадянської культури	23
2.3 Використання культурної спадщини для відновлення морального духу нації	26
РОЗДІЛ III. ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	31
3.1 Виклики, які війна ставить перед громадянською культурою	31
3.2 Роль освіти в формуванні громадянської культури в умовах війни	32
3.3 Перспективи розвитку громадянської культури в Україні після війни	37
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність теми. Російсько-українська війна, яка триває з 2014 року, а з 2022 року вийшла на новий, повномасштабний етап, не є лише військовим протистоянням між двома країнами. Цей конфлікт глибоко впливає на всі сфери життя українського суспільства, зокрема — на культурні, соціальні та політичні процеси. Одним із найважливіших аспектів, що змінюється під впливом війни, є громадянська культура, тобто сукупність цінностей, норм, знань і практик, які визначають поведінку громадян у суспільстві та їх взаємодію з державою. Поняття громадянської культури почало розвиватися в наукових колах ще в середині ХХ століття, але його корені можна простежити в історії політичної думки та соціологічної теорії, починаючи з античних часів. Дослідження громадянської культури як соціального феномену стало особливо актуальним в умовах розвитку демократії, зростання політичної активності громадян та поширення ідей громадянських прав і свобод.

У контексті війни, громадянська культура виступає як важливий інструмент мобілізації нації, здатний стимулювати солідарність, патріотизм, взаємодопомогу та згуртованість, що є важливим для підтримки національної ідентичності та колективного морального духу [17, 26]. Водночас, війна вносить свої корективи в ці процеси: відбувається трансформація політичних, культурних та соціальних практик, змінюються уявлення про патріотизм, громадянські права та обов'язки, формується новий тип громадянської активності. Крім того, вивчення громадянської культури допомагає формувати вміння підтримувати моральний дух нації, що особливо важливо в умовах війни. Це вимагає виховання стійкості, витривалості та здатності до морального самоконтролю, що дозволяє зберігати соціальну гармонію в умовах постійного стресу та невизначеності.

Особливо актуальним є те, що війна підриває основи не лише фізичної безпеки, але й культурної та соціальної стабільності. Зміни у громадянській свідомості можуть бути як позитивними (посилення національної єдності, розвиток волонтерського руху, активна підтримка армії), так і негативними (розкол в суспільстві, споживча культура, поляризація поглядів).

У зв'язку з цим, вивчення того, як війна впливає на громадянську культуру, є важливим не лише для розуміння сучасної ситуації, але й для визначення шляхів відновлення соціальної згуртованості та розвитку демократичних процесів після завершення конфлікту.

Ступінь розробки наукової проблеми. На сьогодні проблема вже стала об'єктом численних досліджень, проте вона продовжує бути динамічною через еволюцію війни та її вплив на громадянську культуру. Багато аспектів ще потребують глибшого вивчення, зокрема питання психологічних наслідків, зміни культурних парадигм у постконфліктному суспільстві, а також інтерпретація війни в культурному просторі в рамках глобальних наративів.

Цей напрямок перебуває на ранніх стадіях дослідження в порівнянні з іншими історичними конфліктами, що дає великий простір для подальших наукових розробок. Війна в Україні стала каталізатором глибоких змін у суспільстві, зокрема у громадянській культурі та ідентичності. Цей процес досліджується науковцями різних напрямів, серед яких соціологи, культурологи та експерти з міжнародних відносин.

Валерій Пекар, відомий український соціолог та громадський діяч, аналізує трансформації українського суспільства під час війни. Його роботи присвячені темам громадянської ідентичності, змін у громадянській свідомості та ролі волонтерства. У праці «Українська революція та нова громадянська культура» він досліджує, як війна сприяла розвитку нової громадянської культури, підвищенню громадянської активності та формуванню національної ідентичності. Важливу роль у цьому процесі відіграє волонтерський рух та

соціальні ініціативи. У праці «Майбутнє України: громадянська культура в поствоєнний період» [6], Пекар розглядає, як громадянська культура та національна ідентичність розвиваються в умовах війни та якими вони можуть стати після її завершення. Оксана Пахльовська, відома українська культурологиня та філософиня, досліджує культурну ідентичність в умовах війни. Вона аналізує, як війна впливає на сприйняття української нації та її культурну спадщину. У роботі «Культура війни: зміни в культурному ландшафті України», виданій у 2023 вона досліджує відображення війни в українському мистецтві, літературі, музиці та кінематографії. Пахльовська також звертається до теми створення нових культурних наративів у відповідь на російську агресію.

Дослідження впливу війни на громадянську культуру та ідентичність в Україні є важливим для розуміння глибинних змін, що відбуваються в українському суспільстві.

Об’єкт дослідження є суспільно-політичні процеси в Україні в умовах війни.

Предмет дослідження – вплив російсько-української війни на трансформацію громадянської культури в Україні.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз впливу російсько-української війни на громадянську культуру України, визначення основних викликів та трансформацій, що виникли в суспільстві під впливом військового конфлікту, а також перспектив розвитку громадянської культури в Україні в умовах післявоєнного часу.

Для досягнення цієї мети в роботі ставляться наступні **завдання**:

- окреслити теоретичні основи громадянської культури, її ключові складові та функції в суспільстві;

- проаналізувати, як війна впливає на соціальні структури, національну ідентичність і громадянську активність українського населення;
- розглянути роль культури у підтримці морального духу населення та зміцненні громадянської згуртованості під час війни;
- оцінити перспективи розвитку громадянської культури в Україні після завершення війни, зокрема, в контексті постконфліктної реабілітації та соціального відновлення.

Методи дослідження. Для дослідження змін у громадянській культурі в Україні під час війни було використано комплекс наукових методів, як загальнонаукових, так і спеціальних. Зокрема, застосовано контент-аналіз медіа-матеріалів, порівняльний аналіз, а також методи історичного та політичного аналізу для вивчення еволюції громадянської культури на різних етапах війни, культурологічний метод, психологічний та етнографічний методи. Важливим елементом дослідження є аналіз статистичних даних, результатів соціологічних опитувань та вивчення досвіду інших країн, що зазнали подібних конфліктів.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Для комплексного та об'єктивного дослідження впливу війни на громадянську культуру, враховуючи історичний контекст, порівняльний досвід, громадську думку, медійне відображення та кількісні дані, використано теоретичні засади теорії громадянської культури, конфлікту, ідентичності, травми та пропаганди, а також методологічні засади історичного, порівняльного, соціологічного методів, контент-аналізу та статистичного методу.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота включає вступ, три розділи, дев'ять підрозділів, висновки та перелік використаних джерел, що складається з 50 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 51 сторінок, з яких 47 сторінки займає основний текст. У роботі містяться 1 таблиця та 3 рисунки.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

1.1 Поняття, складові та функції громадянської культури

Громадянська культура є однією з важливих складових соціокультурного розвитку будь-якої нації. Вона визначає, як індивіди взаємодіють між собою, з державними інститутами та суспільством в цілому, а також характеризує загальний рівень розвитку демократичних процесів у країні. У сучасному світі громадянська культура стає однією з ключових умов функціонування демократичного суспільства, оскільки від її рівня залежить ефективність взаємодії між державними інститутами та громадянами, а також їх готовність до участі в політичному житті та громадській діяльності. Громадянська культура охоплює сукупність культурних норм, переконань, уявлень та соціальних практик, що визначають поведінку індивідів у суспільстві. Вона включає в себе політичну, соціальну, правову та культурну сфери, де громадяни беруть участь у різноманітних формах соціальної діяльності, як то: волонтерство, громадянська активність, політичне участь, відповідальність перед суспільством та іншими громадянами [16].

Громадянська культура визначається через такі основні компоненти:

- Права та обов'язки громадян: знання та повага до своїх прав і обов'язків є основою для стабільного функціонування суспільства.
- Громадянська активність: включає участь у політичних процесах, виборах, волонтерських і громадських ініціативах.
- Ідентичність і національна свідомість: усвідомлення себе як частини певної нації або соціальної групи.
- Толерантність і взаємоповага: здатність до прийняття та поваги до різних соціальних груп, поглядів та культур.

- Одним із основних аспектів громадянської культури є також формування активної громадянської позиції, коли людина не лише володіє певними знаннями та навичками, але й здатна активно діяти в інтересах суспільства.

Громадянська культура виконує кілька основних функцій, які є важливими для розвитку демократичного суспільства та національної ідентичності:

- освітня функція - покликана інформувати громадян про їх права та обов'язки, а також сприяти розвитку їх здатності до критичного мислення та прийняття обґрунтованих рішень. Важливим елементом цієї функції є підвищення рівня громадянської свідомості через освіту, медіа та культурні інститути.
- Соціальна функція - спрямована на забезпечення соціальної інтеграції та згуртованості суспільства. Через культуру громадяни починають розуміти спільні цінності, норми і правила, що допомагає їм взаємодіяти один з одним, що, в свою чергу, веде до зміцнення соціальних зв'язків у країні.
- Політична функція - полягає в активізації громадян до участі в політичних процесах: виборах, протестах, громадських обговореннях та інших формах політичної активності. Вона дозволяє формувати політичну культуру, розвивати уявлення про демократичні інститути та принципи правової держави.
- Культурна функція - збереження національних традицій, розвиток культури і мови, що формують колективну національну ідентичність та історичну пам'ять. Зміцнення національних символів та уявлень про свою країну є важливою складовою громадянської культури, особливо в умовах викликів, які поставили перед Україною зовнішні агресори.

- Емоційно-моральна функція - передбачає формування моральних засад і емоційних зв'язків між людьми через культуру, що стимулює емпатію, співчуття та готовність до допомоги іншим. Це важливо як для внутрішнього злагоді в суспільстві, так і для підтримки морального духу нації в умовах війни.

1.2 Громадянська культура як інструмент соціальної інтеграції

Соціальна інтеграція постраждалих від війни, зокрема внутрішньо переміщених осіб (ВПО), ветеранів, а також осіб, які зазнали психологічних чи фізичних травм, є однією з основних задач післявоєнного відновлення країни. Протягом війни відбулося значне переміщення людей, а соціальна тканина суспільства була сильно розірвана. Після завершення бойових дій необхідно здійснити інклюзивні заходи, які дозволять забезпечити рівні можливості для всіх громадян.

Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Війна спричинила масовий переїзд людей з окупованих територій, що створює труднощі для соціальної інтеграції ВПО. Важливою задачею буде створення умов для їх адаптації, підтримка соціальних та психологічних ініціатив для полегшення процесу інтеграції. Громадянська культура може бути основою для створення підтримуючої спільноти, яка сприятиме безболісному включенню ВПО в соціум, надаючи їм можливість відчувати себе частиною єдиного українського суспільства.

Згідно з даними, оприлюдненими РБК-Україна, до осені 2024 року кількість зареєстрованих внутрішніх переселенців в Україні сягнула понад 4,6 мільйона осіб. Гендерний розподіл демонструє значну перевагу жіночого населення серед ВПО – майже 2,8 мільйона осіб, тоді як чоловіків зареєстровано близько 1,9 мільйона. Особливу увагу привертає значна кількість неповнолітніх

серед переміщених осіб – приблизно 906 тисяч дітей. Територіальний аналіз показує, що найвищу концентрацію внутрішньо переміщених осіб зафіксовано на територіях Донецької та Харківської областей [34].

Таблиця 1.1

Статистика ВПО в Україні за регіонами на 22.10.2024, осіб.

Регіон	Значення	Регіон	Значення
Донецька	532,140	Миколаївська	123,978
Харківська	517,872	Хмельницька	121,561
Дніпропетровська	452,784	Івано-Франківська	112,876
Київ	415,376	Сумська	93,140
Луганська	270,839	Житомирська	84,644
Київська	253,651	Кіровоградська	82,840
Запорізька	222,248	Чернівецька	74,928
Одеська	217,542	Чернігівська	68,475
Львівська	207,893	Тернопільська	67,557
Полтавська	184,160	Рівненська	44,805
Вінницька	145,880	Волинська	44,491
Черкаська	136,572	Херсонська	44,539
Закарпатська	126,265	Крим	51

Джерело: [34]

Відповідно до статистики Державної прикордонної служби, протягом 2024 року зафіксовано більше 30 мільйонів перетинів державного кордону України. Аналітична платформа Опендатабот зазначає, що з цієї кількості 443 тисячі громадян не здійснили зворотного в'їзду до країни [34]

Рисунок 1.1 Кількість перетину кордону громадянами України в 2022-2024 рр., млн. осіб.

Джерело:[34]

Масштабна міграція населення внаслідок військової агресії стала критичним випробуванням для соціально-економічної системи держави. Значне скорочення працездатного населення спричинило дисбаланс на ринку праці у багатьох галузях.

Дослідження ринку праці України у 2024 році виявило характерні особливості: значний брак спеціалістів, зростання очікувань щодо оплати праці, вплив мобілізаційних процесів та міграційний відтік працівників. За результатами аналітичного звіту Європейської Бізнес Асоціації встановлено, що 88%

підприємств створили додаткові робочі місця, 87% збільшили рівень заробітної плати, при цьому 71% організацій зіткнулися з проблемою пошуку кваліфікованого персоналу [35].

Реабілітація ветеранів війни. Психологічна і соціальна реабілітація ветеранів є важливою складовою післявоєнного відновлення країни. Громадянська культура повинна допомогти забезпечити соціальну підтримку, створити безпечне середовище для ветеранів та їхніх родин, сприяти їхньому соціальному інтегруванню, надаючи їм можливість стати активними членами громади. Підтримка національних програм, психологічних консультацій, а також волонтерських ініціатив, спрямованих на допомогу ветеранам, стане важливим етапом інтеграції цієї групи в суспільство.

Розвиток соціальних ініціатив і волонтерства. Після війни зростатиме попит на волонтерську діяльність, яка буде важливим елементом соціальної інтеграції. Громадянська культура повинна стимулювати розвиток волонтерських ініціатив, спрямованих на підтримку постраждалих від війни, ветеранів, а також соціально вразливих верств населення. Створення умов для діяльності неурядових організацій, благодійних фондів та інших громадських ініціатив може стати важливою складовою частиною відновлення країни.

Одним із важливих завдань після війни є зміцнення демократичних інститутів, зокрема правової держави, виборчої системи та органів місцевого самоврядування. Війна ставить перед державою та її громадянами численні виклики, однак саме в цей період демократичні інститути можуть стати основою для збереження прав і свобод громадян, а також підтримки національної єдності.

Правильне усвідомлення демократичного суспільства і перетворення його теоретичного поняття в практичне використання повинне підтримуватися наступними діями: забезпечення верховенства права, підтримка свободи медіа та інформаційної прозорості, парламентська демократія, залучення міжнародної підтримки, захист прав меншин і рівність, система контролю та підзвітності. Громадянська культура є тим фактором, який дозволяє формувати демократичні

норми та цінності в суспільстві, а також стимулює громадян до участі в політичних процесах.

З початку російсько-української війни в 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, Україна активно долучається до міжнародних ініціатив, які підтримують розвиток громадянської культури. Країна активно взаємодіє з міжнародними організаціями, що займаються захистом прав людини, такими як ЄС та ООН. На саміті НАТО у Вашингтоні в 2024 році було прийнято рішення про створення Ініціативи НАТО з безпекової допомоги Україні (NSATU). Ця ініціатива має на меті координувати постачання зброї та військової техніки від країн-членів та партнерів Альянсу, а також забезпечити навчання українських військових.

Крім того, країни-члени НАТО оголосили про свої зобов'язання щодо довгострокової підтримки України у сфері безпеки. Ці зобов'язання включають мінімальний рівень фінансування у розмірі 40 мільярдів євро у 2025 році та гарантії продовження допомоги в майбутньому [38].

Інтеграція культурних ініціатив на міжнародному рівні стала важливим кроком для зміцнення європейської основи в Україні. Війна стимулювала активне просування української культури на світовій арені. Українські художники, музиканти та письменники активно беруть участь у міжнародних фестивалях, гастролюють за кордоном і одночасно займаються волонтерською діяльністю.

Усі ці чинники дозволяють Україні не тільки боротися за свою територіальну цілісність, але й активно формувати стабільне демократичне суспільство навіть в умовах війни.

Зміцнення правового суспільства. Відновлення правової держави після війни потребує формування культури законності, поваги до прав людини та демократичних принципів. Громадянська культура повинна сприяти поширенню принципів верховенства права серед громадян, підтримці правової свідомості, що стане запорукою стабільного розвитку післявоєнного суспільства. Підвищення рівня правової освіти, розвиток інститутів громадянського контролю і

забезпечення прав людини є невід'ємними складовими процесу відновлення демократії в Україні.

Залучення громадян до політичного процесу. Важливим етапом після війни буде відновлення демократичних процесів і формування довіри до виборчої системи. Громадянська культура, яка включає підвищення рівня політичної свідомості, активне залучення громадян до виборчих процесів та участь у місцевому самоврядуванні, буде сприяти зміцненню демократії та забезпеченню стабільності в країні.

1.3 Міжнародний контекст громадянської культури

Розуміння громадянської культури не обмежується лише національними межами. В умовах глобалізації та міжнародних зв'язків, громадянська культура знаходиться під впливом міжнародних процесів, таких як інтеграція в міжнародні організації (ЄС, ООН тощо), культурний обмін, розвиток технологій та свцiальних мереж. Поширення інформації серед представників різних націй та культур – є надзвичайно важливим методом просування української громадянської думки і боротьби з ворогом.

Вплив міжнародних стандартів: зокрема, стандартів прав людини, міжнародного гуманітарного права, принципів демократії, що також формують громадянську свiдомість.

Глобалізація: інтеграція України в глобальні культурні та економічні процеси також накладає свій відбиток на українську громадянську культуру. Вона відкриває нові можливості для громадянської активності, волонтерства та соціальних ініціатив, а також впливає на переосмислення національних ідентичностей

Міжнародна солідарність: у умовах війни, особливо в українському контексті, важливим є прояв міжнародної солідарності та підтримки демократичних цінностей. Співпраця з іншими країнами, допомога в боротьбі за незалежність і суверенітет також є частиною міжнародної громадянської культури.

Таким чином, громадянська культура не є статичним явищем, а змінюється під впливом як внутрішніх факторів, так і зовнішніх умов. Для України, яка знаходиться в умовах війни, трансформація громадянської культури стає одним із ключових аспектів національного відновлення та розбудови демократичної держави.

Висновки до першого розділу

Таким чином, громадянська культура є не лише важливим чинником розвитку суспільства, але і основою для формування демократичного, толерантного і відповідального громадянського середовища, що сприяє сталому розвитку нації в умовах глобальних та внутрішніх викликів.

Основні функції громадянської культури — освітня, соціальна, політична, культурна та емоційно-моральна — відіграють ключову роль у розвитку національної ідентичності, зміцненні соціальної згуртованості, підтримці демократичних принципів і норм. Вони сприяють формуванню критичного мислення серед громадян, розвитку соціальної інтеграції, активізації політичної участі, збереженню національних традицій і моральних засад, а також сприяють емоційному взаєморозумінню та підтримці в складні часи.

Наслідки війни, такі як розірвані зв'язки та соціальна ізоляція, вимагають надання громадянської підтримки для полегшення адаптації та інтеграції. Суспільство повинно працювати над тим, щоб кожен внутрішньо переміщений громадянин відчував себе частиною єдиного українського народу, незалежно від того, з якої частини країни він чи вона родом.

Соціальна інтеграція постраждалих від війни, зокрема внутрішньо переміщених осіб (ВПО), ветеранів та осіб, які зазнали фізичних або психологічних травм, є ключовою задачею для відновлення країни після війни. Масовий переїзд людей та розрив соціальних зв'язків потребує створення ефективних механізмів підтримки, адаптації та реінтеграції. Громадянська

культура може стати важливим інструментом для забезпечення цього процесу, створюючи підтримуюче середовище, що сприяє включенню ВПО в соціум і відновленню єдності суспільства.

Громадянська культура повинна стимулювати не тільки підтримку прав людини, але й підвищення рівня політичної свідомості, залучення громадян до виборчих процесів та участі в місцевому самоврядуванні.

Міжнародний контекст громадянської культури також є важливим елементом для України в умовах глобалізації. Вплив міжнародних стандартів прав людини, принципів демократії та глобалізація відкривають нові можливості для розвитку громадянської активності та волонтерства, а також сприяють підтримці демократичних цінностей на міжнародному рівні.

Співпраця з іншими країнами, міжнародна солідарність і підтримка у боротьбі за незалежність і суверенітет є важливими складовими трансформації громадянської культури в умовах війни.

Права людини та Європейська конвенція з прав людини залишаються чинними навіть під час війни, що підтверджує важливість захисту прав людини. Держави зобов'язані дотримуватись прав людини в умовах війни та збройного конфлікту. Кожен громадянин має право вимагати захисту своїх прав та звертатися до Європейського суду з прав людини, якщо вважає, що держава порушує її права в контексті війни.

Роль Європейського суду з прав людини є незаперечною, оскільки він доступний для осіб, які постраждали під час збройного конфлікту і не можуть відновити свої права через національні засоби правового захисту. Однак суд, який займається розглядом індивідуальних справ, має певні обмеження, зокрема щодо здатності опрацювати велику кількість заяв.

Тому правильним підходом є створення ефективних механізмів правового захисту на рівні держави. Проте, коли держава не здатна виконати свої зобов'язання за Європейською Конвенцією або порушує їх, роль ЄСПЛ стає важливою для забезпечення прав людини.

Таким чином, громадянська культура є динамічним і змінним явищем, яке потребує постійного розвитку під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Для України після війни вона стає основою для відновлення національної ідентичності, відновлення демократичних процесів і формування стабільного та правового суспільства.

РОЗДІЛ II. ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ГРОМАДЯНСЬКУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНИ

2.1 Трансформація громадянської свідомості в умовах війни

Російсько-українська війна стала значущим катаклізмом для українського суспільства, що поставило перед громадянами нові виклики, змінило політичний та соціальний ландшафт країни, а також значно вплинуло на громадянську культуру. В умовах військового конфлікту змінюються уявлення про патріотизм, відповідальність перед державою, національну ідентичність, а також принципи взаємодії з державними органами та між громадянами.

Війна змушує громадян переглядати свої погляди на політичну ситуацію, розуміння національних інтересів і державного суверенітету. З одного боку, в умовах конфлікту посилюється політична мобілізація та активність, зростає довіра до державних інститутів, що займаються обороною та безпекою, а з іншого — з'являються нові запити на демократичні реформи, боротьбу з корупцією та посилення громадянського контролю.

Революція Гідності та початок російсько-української війни значно вплинули на спроби зрозуміти, що стало причиною сучасних подій, а також на процес формування нової національної ідентичності та визначення, що означає бути українцем. Моріс Хальбвакс, говорячи про колективну пам'ять, зазначав, що уявлення про спільну історію допомагає об'єднанню громади. Якщо виникають будь-які труднощі, відбувається перегляд її бази, що дає можливість оновити та зміцнити існуючі зв'язки [39]. Подібні думки висловлював Бенедикт Андерсон у своїй книзі «Уявлені спільноти», виданій у 1983 році, де він аналізує, як національна ідентичність формується через спільні уявлення про історію і як ці уявлення здатні об'єднувати людей у складні періоди. Підвищення патріотизму та солідарності. Декілька років тому при слові «патріотизм» можна було відразу почути додаткове «радикалізм» та «націоналізм», що, на мою думку, якби справді було так широко розповсюджене, то українці сучасності набагато менше переживали би внутрішні конфлікти через мову, віру та самосвідомість.

Патріотизм може проявлятися по – різному, але, знову ж таки, його поняття може існувати лише поруч із визначенням єдності та солідарності в суспільстві. Підтримка правди та історичної пам'яті стали одними із рушійних сил серед українського суспільства, адже усвідомлюючи довгий та болючий шлях України до незалежності, а зараз – до перемоги, відновлюються потужна сила і бажання мститися та боротися за своє до кінця.

Відновлення національної ідентичності. Війна сприяла формуванню нової національної ідентичності, яка фокусується на українських національних символах, героях, мові, культурі. Процес відновлення національної свідомості не лише в межах території України, а й серед українців, які перебувають за кордоном, відображає прагнення до збереження національних цінностей та захисту суверенітету. Нація почала пригадувати нащадками кого вони є.

Володимир Дзьобак у своєму блозі зазначає, що головним відкриттям для українців стало усвідомлення власної ідентичності, відмінної від російської. Це протиставлення "ми - вони" підкреслює потребу в зміцненні національної ідентичності як важливого фактора національної стійкості в сучасному світі, де культурні традиції зазнають постійних змін, а військові дії можуть загрожувати існуванню націй [47].

Громадянська активність і політична участь. В умовах війни громадяни стали більш політично активними: збільшилася кількість учасників волонтерських рухів, організацій, які підтримують армію, проводять благодійні акції, а також здійснюють контроль за політичними процесами через активну участь у виборах та громадських слуханнях.

Один з найбільших феноменів, що постали на перший план під час російсько-української війни, це розвиток волонтерського руху. Він став важливим елементом громадянської культури, що дозволив заповнити лакуни в системі державного управління, допомогти військовим, медичним працівникам та постраждалим від війни.

Формування нових громадянських практик. Волонтерські організації стали не лише інструментами допомоги, але й важливими носіями громадянської

свідомості та соціальних цінностей. Через участь у волонтерських рухах громадяни почали активно впливати на політику і суспільні процеси, підвищуючи рівень колективної відповідальності та готовності до дії. Це, в свою чергу, формувало нові соціальні практики, орієнтовані на взаємодопомогу, відповідальність за долю країни та соціальну згуртованість. Приклади волонтерських організацій:

«Повернись живим» - це одна з найбільших і найвідоміших волонтерських організацій в Україні. Вона займається збором коштів та наданням допомоги Збройним силам України, зокрема в технічному забезпеченні (беспілотники, нічні приціли, тепловізори, бронезилети та ін.).

Основні напрямки:

- Забезпечення армії необхідними засобами для боротьби.
- Підтримка психологічної реабілітації військових.
- Відновлення поранених бійців.

«Сестри перемоги» - це організація, яка об'єднує волонтерів-жінок, які працюють для підтримки Збройних сил України, а також для надання допомоги родинам, які втратили своїх близьких на фронті.

Основні напрямки:

- Підтримка військових та їхніх родин.
- Надання психологічної допомоги.
- Розробка та реалізація проєктів з реабілітації ветеранів.

«Help Ukraine» (допомога від британських волонтерів) - британська організація «Help Ukraine» була заснована на хвилі гуманітарної підтримки з боку Великої Британії. Вони активно працюють для надання допомоги Україні, а також для підвищення обізнаності про ситуацію в Україні серед британської громадськості.

Основні напрямки:

- Фінансова допомога Збройним силам України.
- Організація гуманітарних коридорів для евакуації біженців.
- Логістична допомога на території України.

«Ukraine Crisis Relief Fund» (Німеччина) - німецька організація, яка стала основним каналом для збору допомоги та ресурсів для України, зокрема на медичні потреби та підтримку переселенців.

Основні напрямки:

- Психологічна та медична підтримка.
- Організація переселення біженців.
- Підтримка відновлення інфраструктури.

«GlobalGiving» - це глобальна платформа, яка допомагає людям, організаціям та компаніям донатити кошти на підтримку гуманітарних ініціатив по всьому світу. З початку війни ця організація зібрала значні суми для допомоги Україні.

Основні напрямки:

- Збір коштів для гуманітарних потреб України.
- Організація допомоги для постраждалих від війни.
- Підтримка проектів на відновлення після війни.

Згідно з інформацією УкрІнформу, у 2024 році Україна зайняла 7-е місце в рейтингу Всесвітнього індексу благодійності, який складається британською організацією Charities Aid Foundation (CAF) і охоплює дані 153 країн. Згідно з даними CAF, 77% українців серед дорослих допомагають незнайомцям, 67% роблять донати, а 27% займаються волонтерством [29]. Марина Попатенко, радниця з питань політики та залучення програми «Мріємо та діємо» IREX Ukraine, поділилася результатами дослідження щодо участі молоді у волонтерстві. Згідно з опитуванням, 94% респондентів віком від 16 до 35 років у минулому році найбільше жертвували на військові потреби, такі як дрони, транспорт, амуніція та реабілітація поранених. 78% також робили пожертви на допомогу внутрішньо переміщеним особам, тваринам, сиротам і на медичні потреби. Крім того, 75% респондентів підтримали або підписали петиції онлайн. Марина Попатенко зазначила, що волонтерство сприяє активності молоді та її участі у житті своїх громад, що є важливим для розвитку культури, громадянського суспільства та формування свідомих громадян [28].

Ініціативи щодо допомоги армії та мирним жителям. Волонтерський рух не обмежувався лише збором коштів для армії чи медичних потреб. Включав також ініціативи з організації медичної допомоги, евакуації мирних жителів, розміщення біженців, а також соціально-психологічну підтримку військових та їхніх родин. Ці ініціативи стали невід'ємною частиною громадянської культури та соціального взаємодопомоги, що дозволило пережити важкі часи.

В умовах війни взаємодія між державою та громадянами зазнає суттєвих змін. Підвищується вимогливість громадян до держави, зокрема щодо прозорості влади, ефективності управлінських процесів і використання ресурсів для боротьби з агресором. Громадяни починають проявляти більшу активність у контролі за державними структурами, а також вимагають адекватних дій від уряду у забезпеченні безпеки та економічного відновлення.

Інформування та прозорість влади. В умовах військового стану громадяни очікують від держави відкритості у питанні використання коштів для потреб війни, а також вимагають ефективних рішень у питаннях безпеки. Водночас наявність медіа та громадських ініціатив дозволяє громадянам мати доступ до різних джерел інформації, що стимулює критичне мислення та здатність до формування індивідуальних позицій.

Науковець В. Цимбалюк зауважив, що в умовах воєнного стану спостерігається посилена участь інститутів громадянського суспільства в процесах нормотворення, забезпечення безпеки та соціальної діяльності держави. Ця активність змусила законодавців України вносити корективи в діючі нормативно-правові акти, які регулюють різні сфери життя суспільства. Проте, згідно з наявними даними, представники громадянського сектору в умовах воєнного стану стикаються з проблемами доступу до інформації та комунікації з органами влади, а також мають труднощі з використанням механізмів громадської участі. Ці труднощі зумовлені недоліками в чинному законодавстві, що регулює таку взаємодію в умовах військового стану.

Роль держави в підтримці громадянської культури. Важливою складовою громадянської культури є також взаємодія між державою та громадянами в

питаннях безпеки, прав людини та соціального забезпечення. Громадянське суспільство під час війни змушене займатися самоврядуванням і займатися тим, чого не вистачає державі. Проте водночас війна виявляє слабкі місця державної системи, що сприяє вимогам до влади реформувати політичні інститути та здійснити необхідні кроки до подолання корупції та забезпечення соціальних прав. В Україні існує низка проблем, які перешкоджають активній участі громадян у процесі прийняття рішень на місцевому рівні. Серед них можна виділити надмірну складність та недостатню гнучкість законодавства, а також низький рівень довіри до публічних службовців. Ці фактори створюють серйозні перешкоди для розвитку відкритого урядування та ефективного управління в умовах сучасних викликів. Тому, для забезпечення успішного розвитку країни, необхідно продовжувати реформи у цій сфері та активно залучати громадськість до вирішення важливих питань.

2.2 Морально-етичні аспекти війни і громадянської культури

Війна не тільки впливає на соціальну та політичну сфери, але й спричиняє глибокі морально-етичні зміни. Поява нових героїв (військових, волонтерів, лікарів) і нових соціальних норм дозволяє сформувати нову моральну парадигму, яка базується на гідності, відвазі, справедливості та взаємопідтримці.

Моральна трансформація громадян.

Під впливом війни формується нова моральна свідомість, яка вимагає зміни у ставленні до насильства, героїзму, самопожертви та мужності. Громадяни починають усвідомлювати важливість особистого внеску у спільну справу, що сприяє поширенню культури громадянської відповідальності. Згідно з поясненням, наведеним у статті Марека Гавліка, який вводить і детально описує концепцію когнітивної війни, [20] ця форма конфлікту є новим простором боротьби, де «полем бою» стає людський мозок і пов'язані з ним когнітивні процеси. Як зазначає Гавлік, «когнітивна війна» включає використання таких інструментів, як інформація, дезінформація, психологічні операції, пропаганда та

інші методи, які впливають на мислення і прийняття рішень противником як на рівні окремих осіб, так і на рівні суспільства [20]. Одним з найбільших викликів є захист індивідуального морального мислення. Якщо ворогу вдасться нав'язати своє бачення світу вразливій людині, він не лише зможе вплинути на її процес ухвалення рішень, але й нав'язати цінності, які, на його думку, повинні бути захищені будь-якою ціною. У такому разі агресор здобуде контроль над моральним мисленням цієї особи і може використати її для підтримки агресивної поведінки, включаючи залучення до саботажу або терористичних актів. Це, на мою думку, є однією з найбільших і найбільш небезпечних загроз, здатних стати вирішальною перемогою агресора на когнітивному полі бою. Психологічні наслідки війни. Війна також веде до зміни у психології громадян, до переживання колективних травм та стресів, що відображається на їхній поведінці та взаємодії з іншими. Водночас формуються нові соціальні стратегії подолання травм, створюються психологічні центри підтримки для військових та їх родин, волонтерів та біженців [40].

За даними звіту «WHO 2024 EMERGENCY APPEAL: UKRAINE», 9,6 мільйона осіб в Україні знаходяться під загрозою розвитку психічних розладів або вже мають такі розлади, з яких 3,9 мільйона переживають важкі або помірні симптоми [50]. Стан психічного здоров'я та надання психосоціальної підтримки (ПЗПП) в Україні залишаються недостатніми. За оцінками, протягом першого року повномасштабної війни понад 10 мільйонів людей потребували психологічної допомоги, і це число продовжує зростати на третьому році війни. Серед тих, хто потребує допомоги, 52,7% мають симптоми психологічного дистресу, зокрема тривожність (54,1%), депресію (46,8%) та безсоння (12,1%). [50].

Війна стала великим випробуванням для фахівців і волонтерів, що надають психологічну допомогу, оскільки для українців повномасштабний конфлікт перетворився на спільну травму. Кількість травматичних переживань серед населення значна і, ймовірно, навіть перевищує масштаби Другої світової війни. Завдяки сучасним технологіям мільйони українців отримують травму свідка,

щодня спостерігаючи у новинах або в інтернеті зображення зруйнованих лікарень і будинків, поранених дітей і дорослих, а також величезних кладовищ з могилами загиблих Героїв — кращих представників нації. Враховуючи це, збереження психічного здоров'я є критичним завданням для тих, хто займається підтримкою населення, адже важливо зберегти людський капітал та забезпечити підтримку всіх верств населення через психоедукаційні заходи, аби допомогти людям зберігати внутрішні ресурси для підтримки здорового способу життя. В умовах війни посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) стає однією з найбільш поширених психологічних патологій, особливо серед військовослужбовців, які перебувають у зоні бойових дій. ПТСР серед військових діагностується дуже часто, що робить цю проблему актуальною зараз і, ймовірно, залишатиметься такою ще довго. У багатьох військовослужбовців ПТСР часто супроводжується іншими розладами, такими як депресія або залежність від наркотиків чи алкоголю. Крім того, у таких осіб значно підвищується ризик суїциду. Лікування військових, які страждають від ПТСР, повинно відбуватись у двох напрямках. Перш за все це психотерапія яка може бути як груповою, так і індивідуальною. Вона включає використання різних методик:

- інтервенція психологічного дебрифінгу, іншими словами — це детальне обговорення травмуючої події;
- травмо-фокусована когнітивно-поведінкова терапія;
- вироблення навичок керування стресом та їх вдосконалення;
- десенсибілізація та репроцесуалізація рухом очей (EMDR) та ін.
- ресурсна психотерапія.

Не кожна людина, яка пережила травматичну подію, зазнає психологічної травми. Травма є індивідуальною реакцією на особливо значущі або трагічні події, що викликають надмірне психічне напруження та стійкі зміни в стані й поведінці, які людина не здатна подолати самотійно. Спостереження або участь у катастрофічних подіях є необхідною умовою для розвитку травми, але це не єдиний фактор.

Травматичний стрес може розвиватися трьома шляхами. Найпоширенішим є відновлення через звичні або нові стратегії подолання стресу. Негативний шлях призводить до розвитку посттравматичних розладів, а позитивний — до процесу посттравматичного зростання. Реакція людини на екстремальні ситуації залежить від різноманітних факторів: біологічних, соціальних і психологічних, і саме психологічні аспекти дозволяють рухатись до посттравматичного зростання.

Щоденні травматичні ситуації впливають на нашу повсякденну діяльність. Одним із ефективних способів нормалізації психологічного стану є повернення до звичних щоденних практик. Основою таких практик є психогієна, яка допомагає зберігати та підтримувати здорові когнітивні моделі благополуччя.

До таких практик належать:

1. Фізична психогієна - правильний сон, збалансоване харчування, фізичні вправи, водні процедури.
2. Інформаційна психогієна - обмеження інформаційного впливу, усвідомлений вибір контенту.
3. Комунікативна гігієна - обмеження спілкування, як онлайн, так і офлайн.
4. Практики саморегуляції - молитви, ментальні очищення (медитації), дихальні практики, візуалізація, наративні методи.
5. Рекреаційні практики - ігри, театральні вистави, хореографія, спів, розваги, гумор, включаючи чорний гумор.

2.3 Використання культурної спадщини для відновлення морального духу нації

У післявоєнний період важливо не тільки зосереджуватись на політичних та економічних аспектах відновлення, а й на відновленні морального духу нації. Культурна спадщина, література, мистецтво і кінематограф можуть стати основними інструментами для загоєння ран і відновлення національної єдності. Використання культурних елементів для пропаганди патріотичних цінностей,

моральних орієнтирів, а також підвищення духовної стійкості стане важливим аспектом відновлення країни після війни.

Культурні ініціативи та арт-терапія. Арт-терапія є важливим методом, який описали в роботі «Арттерапія і війна» О. Вознесенська, Н. Левус, Г. Одинцова, Л. Андрушко, А. Легка, О. Цимбала та інші. Олена Вознесенська зазначає, що арт-терапія є найбільш підходящим методом для роботи з травмами війни. Вона вважає, що у часи війни арт-терапія стає необхідною для вирішення численних проблем, з якими стикаються фахівці, працюючи з такими категоріями, як біженці з районів бойових дій, діти та родини загиблих, поранені та інші особи, що пережили психічні травми. Шон Мак-Ніфф, колишній президент Американської асоціації арт-терапії, підкреслює, що важливий аспект лікувального потенціалу мистецтва полягає в розкритті творчих можливостей людини. За допомогою творчості можна відновити власні ресурси, зміцнити впевненість, покращити взаємодію з іншими людьми та подолати психічні травми[48].

Після війни важливо створювати простори для творчості та самовираження, які сприятимуть психологічній реабілітації та інтеграції ветеранів, біженців і постраждалих. Організація культурних заходів, фестивалів, виставок і творчих майстерень допоможе відновити моральний дух нації, сприятиме розвитку нових поколінь і стимулюватиме соціальну єдність.

Культурна спадщина є основою національної ідентичності. В умовах війни національна культура стає важливим стержнем для відновлення морального духу нації. Після війни важливо акцентувати увагу на тих культурних елементах, які підкреслюють унікальність української нації, її історію, традиції та символи. Це можуть бути, наприклад, відродження народних свят та традицій, святкування обрядових свят, відновлення традиційних ремесел, фольклору.

Мистецтво, як важлива частина культурної спадщини, є потужним засобом відновлення морального духу суспільства. Після війни мистецькі проекти можуть стати важливим інструментом для лікування психологічних травм, надання сенсу життя і спільної роботи на відновлення країни

Театр і кінематограф — спектаклі та фільми, які розповідають історії героїзму, солідарності, національного відродження, можуть допомогти людям відновити відчуття національної єдності і гордості. Наприклад, театральні вистави, що розкривають історії ветеранів або героїв, є важливими для поширення національних цінностей. Попри жахіття обстрілів, люди вдень продовжують відвідувати театр. Це вражає Анастасію Павленко, помічницю гендиректора театру імені Лесі Українки у Києві. За її словами, навіть після сильних обстрілів, об 12:00 зал театру повний дітей та дорослих на дитячій виставі [27].

Євген Нищук, колишній міністр культури та стратегічних комунікацій України, вважає, що вистави мають терапевтичний вплив на людей у важкий час. За його словами, вони допомагають пережити різні емоції, від співчуття до болю, та дають відчуття єдності та присутності [27].

Свят Загайкевич, засновник "Підпільного стендапу", підкреслює, що комедія стає особливо актуальною під час трагедії. Він зазначає, що люди звертаються до творчості Лесі Українки, щоб знайти підтримку та силу в складні часи [27].

Музика та пісня — чи не найкращий спосіб меморіалізувати, поєднати, закарбувати і продовжити існування української культури, мови та історії. У часи повномасштабної війни українська музика вступає в період свого відродження.

Світлана Ніконорова, бандуристка, солістка Житомирської обласної філармонії імені С. Ріхтера, волонтерка, яка грає для військових, волонтерів, переселенців та пересічних містян, вважає, що творчість є особливо важливою під час війни. За її словами, вона допомагає зняти стрес та пережити важкі емоції. "Я завжди ношу з собою бандуру, вишиванку та вінок, тому що вони є для мене символом надії та підтримки" [27], - говорить вона.

Ніконорова також зазначає, що робота з дітьми, які постраждали від війни, є для неї особливо важливою. "Я хочу допомогти їм пережити цей важкий час та відчути тепло та підтримку через музику", - говорить вона [27].

Концерти для військових, за словами Ніконорової, є для неї джерелом натхнення та віри в перемогу. "Коли я дивлюсь на наших захисників, я бачу в них супергероїв, про яких потрібно знімати фільми", - говорить вона. З початку

повномасштабного вторгнення 2022 року в Україні почали з'являтися неймовірно талановиті співаки та музичні гурти, які своєю піснею продовжують доводити цілому світові, що українська культура жила, живе і буде жити, наприклад, YAKTAK – волинський співак Ярослав Карпук, DOMIY – рівненська співачка Марія Довгаюк, SHUMEI - Олег Шумей родом з Івано-франківщини, тощо.

Висновки до другого розділу

Повномасштабне вторгнення росії в Україну в 2022 році стало переломним моментом для українського суспільства, яке зазнало глибоких змін у своєму самосприйнятті. Це вторгнення змусило українців переосмислити не лише свою політичну, а й культурну та історичну ідентичність. В умовах війни виникла нова хвиля самоідентифікації, коли кожен громадянин України почав глибше розуміти свою роль у цьому світі і свою неповторну національну сутність. Підвищене усвідомлення своєї унікальності, культури, мови та історії стало потужним каталізатором для внутрішнього зростання нації.

Це усвідомлення було надзвичайно важливим, адже саме в умовах війни нація почала переоцінювати власні цінності і внутрішні ресурси. Українці, згуртовані спільною метою — захистити свою незалежність, стали не лише сильнішими в фізичному, а й моральному плані. Війна призвела до формування потужної волонтерської сили, яка працювала не лише на фронті, а й у тилу, забезпечуючи необхідні ресурси для боротьби. Волонтерський рух став символом єдності і стійкості, а також морального перевиховання суспільства, яке знаходило в собі нові резерви для боротьби та відновлення.

Моральний аспект самоідентифікації став одним із центральних у післявоєнній свідомості українців. Люди, які пережили і втрати, і випробування війною, почали усвідомлювати важливість взаємної підтримки, солідарності, любові до рідної землі та до своїх співгромадян. Це допомогло згуртувати націю, сформувавши почуття глибокої національної єдності, що вже ніколи не зникне.

Однак важливо зауважити, що хоча війна відкрила для українців безліч нових можливостей для самовираження, національного відродження та культурної

переосмисленості, залишається питання: як довго вистачить цієї сили? Після завершення війни буде складно утримати той рівень самоідентифікації та згуртованості, який був досягнутий у моменти найбільших випробувань. Чи збережеться цей дух єдності в мирні часи? Чи зможе нове покоління українців, яке народиться після війни, підтримати ті цінності, які стали основою для сьогоденного національного відродження? Це питання, на яке відповідь час.

Проте, незважаючи на це, важливо зауважити, що те, як українці зростали під час війни, свідчить про величезний потенціал нації. Спільнота, яка змогла пройти через таке випробування, має достатньо сили і ресурсів для того, щоб після війни розбудувати країну на основі тих цінностей, які стали її фундаментом — поваги до прав людини, демократії, культури та свободи.

Тому навіть якщо настануть часи труднощів, те, що українці стали «багатими на українців», є свідченням того, що нація не лише вижила, а й виросла у своїй свідомості. Тепер важливо зберігати і розвивати ці ідентичнісні засади, аби Україна не просто відновилася після війни, але й стала ще сильнішою, більш згуртованою та спроможною рухатися в бік стабільності, процвітання та мирного розвитку.

РОЗДІЛ III. ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Виклики, які війна ставить перед громадянською культурою

Російсько-українська війна, без сумніву, є важким випробуванням для українського суспільства та громадянської культури. Війна поставила перед українцями низку серйозних викликів, які впливають на всі аспекти громадянської свідомості та взаємодії з державними органами. Ці виклики включають не лише прямі військові загрози, але й соціальні, політичні та культурні проблеми, які вимагають швидких і ефективних рішень.

- Невизначеність і політична нестабільність. Війна створює атмосферу невизначеності та політичної нестабільності. У цей період українське суспільство стикається з необхідністю постійного реагування на швидко змінювані ситуації на фронті, а також з внутрішніми політичними процесами. Така нестабільність може призводити до розколу в суспільстві та зниження рівня довіри до державних інститутів, що значно ускладнює розвиток громадянської культури.
- Поляризація суспільства. Війна може спричинити поляризацію громадян за різними соціальними, політичними та навіть етнічними лініями. Наприклад, в умовах війни спостерігається зростання напруження між різними регіонами України, між різними політичними силами, а також між прихильниками різних культурних ідентичностей. Війна сприяла поширенню фальшивих новин, дезінформації, що використовували як внутрішні, так і зовнішні актори. Це не лише посилювало поляризацію, а й створювало значні труднощі в питанні соціальної згуртованості та солідарності. Війна також викликала розбіжності між західною та східною частинами України. На заході країни, де історично підтримували націоналістичні ідеї, велика частина людей була налаштована на стійку відсіч агресії, тоді як на сході України існувала більша кількість осіб, які,

через культурні і мовні зв'язки з Росією, мали інші погляди на розвиток подій. Війна створює моральні дилеми, які внаслідок травматичних подій можуть вести до ще більшого розділення у суспільстві. Люди, які пережили бойові дії, руйнування, втрату близьких, інколи стають більш радикальованими і менш схильними до компромісів. Це може призвести до зниження рівня соціальної згуртованості, ослаблення національної ідентичності та розбалансування громадянських цінностей.

- Дефіцит довіри до державних інститутів. Під час війни державні органи можуть не завжди справлятися з покладеними на них функціями, що породжує у громадян недовіру до уряду. Відсутність ефективного управління в певних сферах може спричинити розчарування у громадян, що в свою чергу послаблює громадянську відповідальність та зменшує активність у питаннях політичної участі.
- Психологічні та емоційні травми. Війна не лише змінює соціальні та політичні структури, але й завдає глибоких психологічних травм громадянам. Це може призвести до зміни соціальних норм, виникнення нових психологічних проблем, таких як ПТСР, що впливають на здатність громадян активно та ефективно взаємодіяти з іншими, включаючи участь у громадських ініціативах або політичних процесах [37].

3.2. Роль освіти в формуванні громадянської культури в умовах війни

Війна радикально змінила систему освіти в Україні. Сотні шкіл були зруйновані ракетними ударами, а дистанційне навчання, яке раніше сприймалося як щось незвичне, стало основним способом здобуття освіти для багатьох. У тих школах, де вдалося відновити очне навчання, учні разом з вчителями спускаються до сховищ одразу після сигналу тривоги. За даними Міністерства освіти і науки України, на кінець 2022-2023 навчального року функціонувало 12 930 закладів загальної середньої освіти. На кінець 2023-2024 року їх кількість зменшилась до 12 592, що свідчить про скорочення на 338 шкіл за один рік [36]. Війна серйозно

пошкодила освітню інфраструктуру через обстріли та бомбардування. З початку бойових дій постраждали 3524 навчальні заклади, з яких 1663 школи, 201 з яких було повністю знищеною

Війна висуває нові вимоги до освіти та її ролі у формуванні громадянської культури. Для того щоб у таких складних умовах зберегти та зміцнити громадянську свідомість, важливо посилювати освітні інститути, забезпечувати доступ до якісної інформації та створювати умови для розвитку критичного мислення серед молоді.

Освітні ініціативи в умовах війни. В умовах війни важливим завданням є забезпечення освітнього процесу навіть у найскладніших умовах. Школи, університети та інші навчальні заклади повинні адаптувати свої програми до нових умов, включаючи вивчення теми національної безпеки, прав людини, демократичних цінностей, а також здатність адаптуватися до змін у суспільстві. Зокрема, важливим є навчання молоді принципам соціальної відповідальності, важливості активної участі в громадських процесах і політиці. Постало також питання над забезпеченням якості вищої освіти в Україні. Вища освіта в умовах війни має особливу важливість, оскільки вона не лише допомагає зберегти інтелектуальний потенціал нації, але й дає можливість підготувати фахівців для відновлення та розвитку країни після війни. Ось кілька аспектів важливості вищої освіти в цей період:

1. Підтримка економічної стабільності: Вища освіта дозволяє створити фахівців, які можуть допомогти у відновленні економіки. Наприклад, професіонали в галузях інженерії, медицини, інформаційних технологій можуть брати участь у відновленні інфраструктури, наданні медичної допомоги, розвитку цифрових технологій.
2. Інтелектуальна єдність нації: У період війни важливо зберігати та розвивати національну ідентичність і культуру. Вища освіта може стати важливим фактором для формування національної свідомості, а також для збереження та розвитку культурної спадщини.

3. Інновації та технології: Вища освіта стимулює розвиток нових технологій і інновацій, які можуть бути використані для вирішення специфічних проблем, зокрема в умовах війни (наприклад, розробка нових матеріалів для військової техніки, медичних технологій для лікування поранених).
4. Міжнародна підтримка: Освічені спеціалісти можуть представляти країну на міжнародній арені, забезпечуючи підтримку у вигляді міжнародної допомоги, взаємодії з міжнародними організаціями, а також сприяти економічній та політичній стабільності в післявоєнний період.
5. Психологічна підтримка та соціальна адаптація: Освітні установи можуть виступати в ролі підтримки для студентів, допомагаючи їм адаптуватися до нових реалій війни та надаючи платформу для вираження своїх переживань і переживань через наукові роботи, культурні ініціативи.
6. Мобілізація знань для відновлення країни: Вища освіта створює інтелектуальний потенціал, необхідний для ефективного відновлення країни після закінчення війни — у сфері відновлення інфраструктури, відновлення освіти, розвитку науки і технологій.

Українська система освіти, як і багато інших сфер, зазнала значного впливу радянського минулого. Контроль за якістю освіти здійснювався переважно адміністративними методами, оскільки держава була основним споживачем освітніх послуг. Цей історичний контекст пояснює, чому в українській освіті досі існують елементи, створені в умовах адміністративного управління, такі як формальні процеси та процедури.

У той же час, європейська система освіти розвивалася в умовах вільного ринку, де вимоги до якості освіти формувалися безпосередньо споживачами — галузями, роботодавцями та студентами. Цей підхід базується на принципах вільного вибору та конкуренції, що сприяє підвищенню якості освіти та її відповідності сучасним потребам. (див. Рис. 3.1) [34].

Рисунок 3.1 – Відмінності у формуванні української та європейської систем забезпечення якості освіти [34].

Медіаосвіта та інформаційна культура. В умовах війни медіа мають величезний вплив на формування громадянської культури, оскільки вони сприяють поширенню важливої інформації та можуть служити засобом формування громадської думки. Однак в умовах гібридної війни, коли ворог активно використовує інформаційні маніпуляції, критичне сприйняття медіа стає надзвичайно важливим для громадян. Медіаосвіта стає необхідним інструментом для формування здатності до критичного мислення та інформаційної безпеки. Прикладами медіаосвіти можуть бути курси з медіаграмотності: онлайн-курси, такі як Coursera, edX, надають можливість студентам вивчати теорію та історію медіа, основи роботи з цифровими технологіями, а також надає базові навички створення медіа-контенту; спеціалізовані курси та тренінги для журналістів, такі як відеоблогінг, підкасти, соціальні медіа, тощо; медіа лабораторії; воркшопи і тренінги по боротьби з фейками; медіа-арт і творчі ініціативи. Медіаосвіта є важливою для розвитку критичного мислення, допомагає зрозуміти складність медіапейзажу і робить людей більш свідомими споживачами медіа. Важливо вміти правильно аналізувати інформацію, яка подається у світі соціальних мереж і чим більше буде компетентних професіоналів, тим чистіший стане медіа простір.

Підготовка до соціальних змін. Після лютого 2022 року держава продовжила фінансувати соціальні програми та стимулювати зайнятість, щоб забезпечити соціальну безпеку під час війни, зменшити рівень бідності та зміцнити економічну стійкість країни. Це стало можливим завдяки успішним переговорам уряду з міжнародними фінансовими та гуманітарними організаціями, а також іншими країнами, що забезпечили фінансування цих програм. В іншому випадку уряд не мав би змоги фінансувати соціальні витрати, оскільки податкові надходження покривали лише витрати на оборону та безпеку. Попри бюджетні обмеження, Україна продовжила фінансування соціальних програм і стимулювання зайнятості, щоб зберегти систему соціального забезпечення та забезпечити економічну стійкість. В умовах війни уряд зосередився на цифровізації, аби полегшити доступ українців до соціальної допомоги. Зроблено значні зусилля для підтримки внутрішньо переміщених осіб, включаючи спрощену реєстрацію, фінансування допомоги та організацію притулків, де це було можливо.

Діючі програми соціального забезпечення були збережені, проте їхнє охоплення зменшилося через міграцію та обмеження бюджету. Для координації благодійної діяльності та підтримки різних ініціатив було впроваджено рішення в сфері електронного врядування.

Допомога по безробіттю була скорочена з метою стимулювання активного пошуку роботи. Уряд також прагнув оптимізувати виплати в системі соціального захисту, ліквідувавши Фонд соціального страхування і передавши його функції більш ефективному Пенсійному фонду. Очікується, що реформи в системі соціального захисту продовжать удосконалювати виплати та підвищать ефективність системи. Зокрема, Мінсоцполітики за підтримки Світового банку та МВФ розробить концепцію реформування цієї системи. Це особливо важливо, оскільки охоплення цільовою програмою гарантованого мінімального доходу залишалось низьким під час війни, а універсальні субсидії виявилися неефективними.

У 2022 році уряд запровадив одноразові виплати для населення деокупованих територій, фінансовані за рахунок донорських і гуманітарних

організацій, оскільки бюджетне фінансування було обмежене. Однак координація цієї допомоги виявилася складною через залучення кількох міністерств і численних організацій до розрахунків із соціальних виплат. У відповідь на це була запущена онлайн-платформа «єДопомога», яка сприяє координації благодійності – одне з кількох перспективних рішень в електронному врядуванні, що з'явилися під час війни.

3.3. Перспективи розвитку громадянської культури в Україні після війни

Після завершення активних бойових дій перед Україною відкривається новий етап: етап відновлення та мирного розвитку. Важливим завданням стане реінтеграція постраждалих регіонів, відновлення соціальної та економічної стабільності, а також зміцнення громадянської культури.

Поствоєнне відновлення національної ідентичності. Важливим завданням після завершення війни буде не лише фізичне, а й моральне відновлення країни. Війна сприяла формуванню нового національного духу, і цей процес має продовжуватися в післявоєнний період. Це включатиме відновлення культурної спадщини, підтримку національних символів, мовних та культурних традицій, а також зміцнення відчуття єдності нації.

Покращення взаємодії між державою та громадянами. Розвинене громадянське суспільство можливе лише в правовій державі, яка повинна відповідати на запити та потреби своїх громадян, сприяти їх розвитку і запобігати виникненню конфліктів. Взаємини між державою та громадянським суспільством мають ґрунтуватися на діалозі та співпраці, що в свою чергу сприятиме демократичному розвитку країни. Нерівновага між державою та громадянським суспільством веде до посилення влади, диктату держави, відчуження людей і втрати їх політичної активності. Правова держава і громадянське суспільство розвиваються паралельно, і їх становлення є тривалим історичним процесом. Цей

процес відбувається разом із розвитком самого суспільства і вимагає свідомих зусиль. Ані правова держава, ані громадянське суспільство не можуть бути створені одним рішенням або лише через законодавчі акти. Весь цей процес має бути природним для суспільства, яке готове до відповідних змін. Громадянське суспільство, як динамічна система, завжди стикається з тиском з боку державної влади. Його незалежність визначається ступенем терпимості держави до цієї незалежності.[41]

Розвиток соціальної згуртованості та толерантності. Після війни важливо сприяти процесу соціальної згуртованості та забезпечити інтеграцію всіх верств населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та осіб з інвалідністю. Одним із головних завдань стане подолання поділів, що виникли внаслідок війни, і створення умов для мирного співіснування та взаємної поваги між різними соціальними та етнічними групами.

Прикладом вищезгаданих пунктів може стати війна Росії з Грузією, яка розпочалася у 2008 році. Під час війни в серпні 2008 року Росія вторглася в Грузію через конфлікт у Південній Осетії. Це була класична війна, де одна країна активно підтримувала сепаратистські регіони на території іншої. Після війни Росія анексувала частину території, встановивши військові бази в Південній Осетії та Абхазії, що залишило серйозні наслідки для національної безпеки і розвитку Грузії [26].

Ключові аспекти досвіду для України: Глобальне визнання агресії: Як і Україна, Грузія зіткнулася з міжнародним нерозумінням і навіть певною ізоляцією на початку війни. Однак з часом міжнародне співтовариство, зокрема ЄС та США, почало надавати більше підтримки Тбілісі.

Ідентичність і підтримка національної єдності: Грузія змогла зберегти національну ідентичність через підвищену національну мобілізацію, зміцнення патріотизму та відновлення своєї територіальної цілісності через підтримку міжнародних санкцій і міжнародної політики. Україна може черпати уроки з цього досвіду в плані посилення патріотичної свідомості серед громадян.

ританський правник Джефрі Робертсон також застерігає щодо негативного досвіду грузинських реформ.

«Революціонери, які досягли успіху в реформах поліції, зіткнулися з тим, що в питанні суддів вони потрапили під спокусу та стали використовувати судову систему за своїм бажанням», — вважає правник.

Джефрі Робертсон вказує, що уряд реформаторів у Грузії зміг отримати контроль над судьями для досягнення потрібних результатів, а прокуратура стала інструментом, яким влада в Тбілісі зловживала.

Правник підкреслює, що реформа судочинства повинна включати не лише очищення від корумпованих суддів, але й гарантування їх незалежності. Тільки тоді, коли судова система служить не владі, а закону, можна досягти верховенства права — одного з європейських принципів, яких прагнуть українці.

Роль армії та національної безпеки: Після війни Грузія зробила великі кроки в модернізації своїх Збройних сил, що дозволило країні значно покращити свої оборонні можливості. Україна вже пройшла цей етап, але може посилювати навчання та інтеграцію з НАТО.

Громадянська культура в умовах війни переживає значні трансформації. Війна ставить перед суспільством складні виклики, такі як політична нестабільність, соціальна поляризація, дефіцит довіри до державних інститутів і психологічні травми.

Однак, водночас, війна стимулює розвиток нових форм громадянської активності, зміцнення національної ідентичності та відновлення моральних цінностей. У майбутньому важливим завданням стане забезпечення сталого розвитку громадянської культури через освіту, підтримку демократичних цінностей та інтеграцію всіх верств населення в процеси відновлення країни. Після завершення активних бойових дій і припинення війни перед Україною стоїть величезний виклик: відновлення не тільки зруйнованої інфраструктури та економіки, але й національної єдності, громадянської свідомості та морального духу нації. Після війни важливо не тільки відновити фізичну інфраструктуру країни, але й зміцнити соціальні зв'язки, подолати внутрішні розбіжності та

розбудувати демократичні інститути. У цьому контексті громадянська культура виступає важливим інструментом для забезпечення сталого розвитку та інтеграції суспільства, що пережило глибокі травми.

Відновлення національної ідентичності. Після війни, яка поставила перед українцями багато випробувань, важливо забезпечити відновлення національної ідентичності, яка стала основою для боротьби за незалежність. Післявоєнний період вимагає формування нових наративів, які б об'єднували різні соціальні та етнічні групи в Україні. Громадянська культура стає інструментом, через який можна підкріпити національну ідентичність, зміцнити патріотизм та відновити моральні орієнтири, що базуються на принципах гідності, свободи та єдності.

Масштабні воєнні дії на території України активізували суспільний інтерес до державної мови, спричинивши значне зростання переходу населення від використання російської до української мови. Проте виникає питання про сталість такої динаміки. У розмові з журналістами Радіо Свобода визнаний український літератор Андрій Кокотюха висловив думку, що мовне питання не було визначальним фактором агресії – за його відсутності агресор знайшов би інший привід для нападу [27].

У своїх дописах Катерина Коберник, головна редакторка "Бабеля", поділилася особистими роздумами щодо мовного питання. Вона зазначила, що усвідомлення необхідності переходу на українську прийшло не одразу, незважаючи на події 2014 року. Раніше вона дотримувалася позиції, що використання російської мови не применшує української ідентичності. Однак повномасштабне вторгнення продемонструвало системну політику знищення української мови окупантами, зокрема через вилучення україномовних підручників із навчальних закладів. Тому збереження мови стало формою спротиву агресії.

Статистичні дані платформи Duolingo демонструють, що після початку повномасштабного вторгнення інтерес до вивчення української мови за межами країни зріс у понад 16 разів [7].

Соціологічне дослідження, здійснене групою "Рейтинг" на замовлення Центру аналізу та соціологічних досліджень IRI у лютому 2024 року, виявило наступний розподіл мовного використання в домашньому середовищі: 59% респондентів спілкуються українською, 12% – російською, 28% використовують обидві мови. Дослідження базується на телефонному опитуванні 2000 повнолітніх громадян з усіх регіонів України, крім тимчасово окупованих територій. Методологія CATI забезпечила статистичну похибку не більше 2,2%. Проєкт реалізовано за підтримки USAID.

Ідентифікувати себе як носії української мови – стало трендом. Велика кількість українських блогерів почало вести свої соціальні мережі виключно українською, але згодом повернулось до старого стилю, маючи на це свої причини. Причини поширення свого продукту на країни Кавказу, Казахстан, Азербайджан, Грузію і т.д., де більшість населення розмовляє російською. А тепер задамо собі запитання: чому вони розмовляють російською?

Тема цієї кваліфікаційної роботи полягає в розкритті поняття громадянської культури, одним із факторів якої є збереження своєї мови. Країни, які не борються за своє Я і продовжують поширювати мову сусіда, чи агресора, чи мову улюблених фільмів і пісень, створюють ризик знищення своєї культури як способу самоідентифікації. Немає нот – немає мелодії. Немає руху – немає танцю. Немає думки – немає поеми. Немає мови – немає культури. Немає культури – немає нації.

Роль культурного відродження в національному відновленні. Культурне відродження відіграє важливу роль у національному відновленні, особливо після складних періодів, таких як війна. Воно не лише допомагає відновити національну ідентичність, а й забезпечує соціальну згуртованість, психологічну підтримку та мотивацію для відновлення країни. Проте, на жаль, під час війни багато культурних та історичних пам'яток було зруйновано, а багато аспектів української культури перебували під загрозою.

Станом на січень 2025 року війна Росії проти України призвела до значних втрат у сфері культурної спадщини. За інформацією Міністерства культури та

стратегічних комунікацій України, постраждали 1333 пам'ятки культурної спадщини та 2185 об'єктів культурної інфраструктури [45].

Серед 1333 пошкоджених об'єктів:

- 131 є пам'яткою національного значення,
- 1126 – пам'ятками місцевого значення,
- 76 – нещодавно виявленими об'єктами

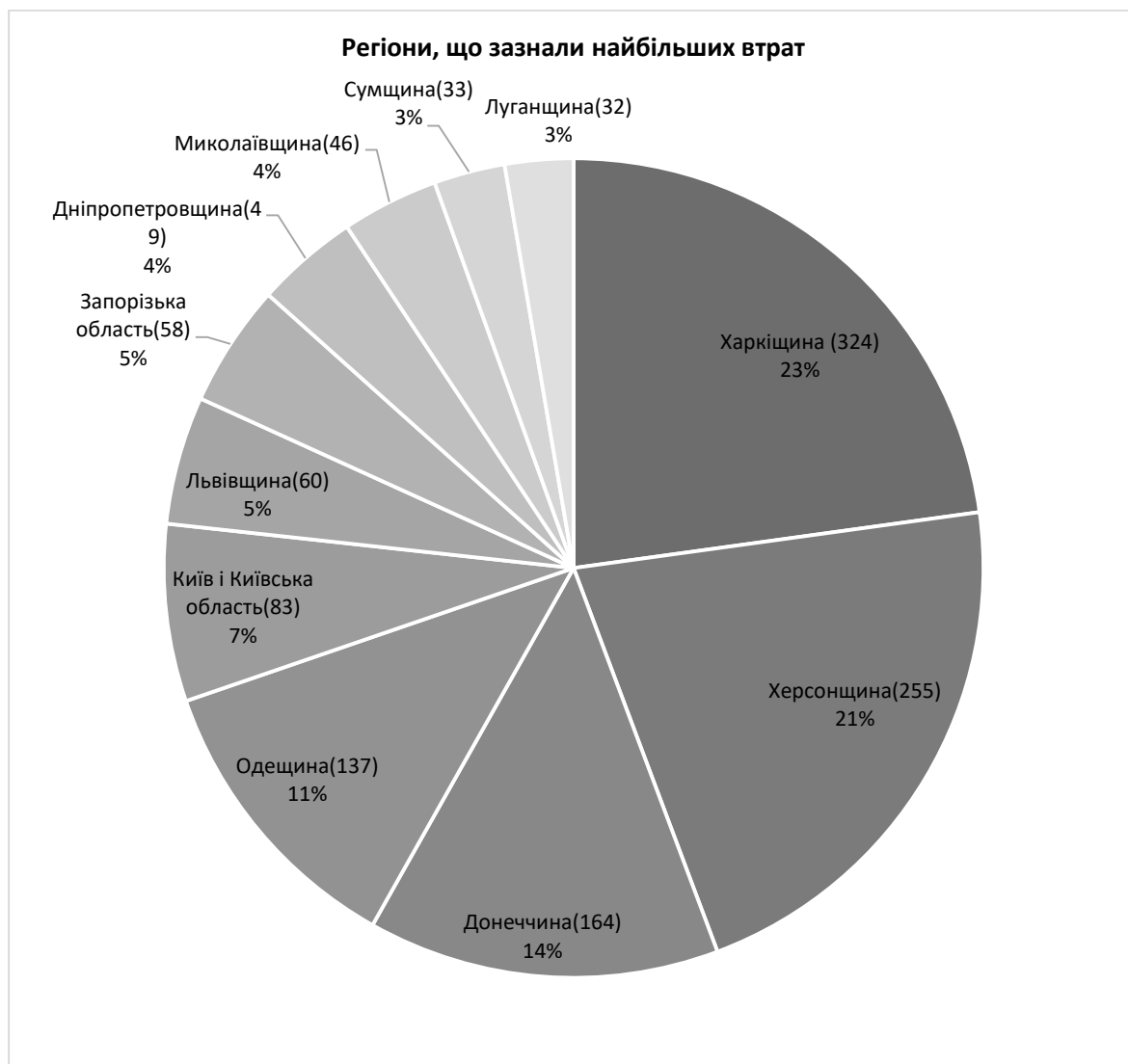

Рисунок 3.2 – Втрати культурної спадщини України внаслідок російської агресії, станом на січень 2025 року [45].

Згідно з офіційною інформацією, 409 об'єктів культурної інфраструктури були повністю знищені, що складає 18,7% від загальної кількості пошкоджених закладів. [45].

Після війни важливо звернути увагу на відновлення культурних та історичних пам'яток, відродження національної спадщини, підтримку української мови, літератури, музики та інших елементів культури. Громадянська культура сприятиме розвитку національної самосвідомості, взаємоповазі та толерантності, що буде сприяти об'єднанню різних верств населення.

Висновки до третього розділу

Війна поставила мільйони запитань до народу. Народ поставив низку важливих питань до влади, зокрема про ефективність управління, забезпечення безпеки та соціальної справедливості, а також про реальні дії урядів у відповідь на ситуацію, що змінилася. Громадяни прагнули бачити від влади не лише слова, а й конкретні результати — реальну допомогу, захист прав людини, адекватні економічні та соціальні програми для подолання наслідків війни.

Влада країни, яка стала жертвою агресії, поставила питання до світової спільноти про реальну підтримку у боротьбі за незалежність та територіальну цілісність. На міжнародній арені виникли питання про ефективність глобальних інститутів, таких як ООН, та їх роль у збереженні миру. Українська влада та громадяни очікували більш активної та результативної підтримки від демократичних держав світу, яка б включала не лише економічні санкції проти агресора, а й реальну військову допомогу, дипломатичну підтримку, а також фінансову й гуманітарну допомогу для відновлення країни після війни.

Питання, яке стоїть перед владою: чи достатньо міжнародної солідарності і чи готові світові лідери діяти рішуче в інтересах справедливості? І, зрештою, світова спільнота поставила питання до самих себе. Як сильно глобальний порядок залежить від принципів демократії, верховенства права та прав людини? Як виявляється єдність міжнародної спільноти у кризові моменти? Чи здатні світові лідери об'єднатися заради глобальних цінностей та справедливості? Війна в Україні ставить світ перед необхідністю перегляду власних принципів і

відповідальності за глобальну стабільність. Питання про те, чому деякі агресії залишаються без належної міжнародної відповіді, ускладнює моральні та політичні вибори багатьох країн.

Відповідно, війна в Україні змусила глобальних гравців задуматися, чи достатньо вони готові діяти солідарно для захисту миру і свободи, а також як запобігти подібним конфліктам у майбутньому. Ці питання, поставлені війною, є важливим каталізатором для внутрішніх і зовнішніх змін. Вони змушують народ шукати відповіді в межах власної країни, а владу — переглядати стратегії зовнішньої політики. Світова спільнота повинна переосмислити своє ставлення до глобальних конфліктів і способів їх вирішення, аби в майбутньому бути готовою діяти швидко і рішуче для підтримки миру та стабільності у світі. Це не лише політичне питання, але й моральне — питання того, наскільки світ готовий до справжньої солідарності у боротьбі за загальнолюдські цінності.

Волонтерські організації, методи психологічної допомоги постраждалим після жахливих подій, поява нових театральних вистав та музики, мистецькі заходи, світові конференції, телебачення, суперечки у соціальних мережах – це все і ще більше є єдиним і утішаючим доведенням того, що українська трагедія у всіх на вустах. Про нас говорять, про нас знімають кінематографічні стрічки, про нас випускають пісні, нас показують у світових новинах. На жаль, ціною війни і людських жертв, яких вона принесла.

Чому важливо розвивати громадянську культуру? Україна має бути відомою через свою надзвичайно мелодійну мову і прекрасну кухню, талановитих спортсменів та родючу землю і тому, нинішнє покоління має змогу зробити все, щоб це здійснити.

ВИСНОВКИ

1. Громадянська культура як основа стабільності та розвитку в умовах війни та після її завершення. У процесі російсько-української війни громадянська культура виявилася не лише важливим елементом національної ідентичності, а й необхідним інструментом для мобілізації суспільства, підтримки морального духу, а також для утримання демократичних процесів під час військових дій. Вона стала тим фактором, який дозволяв громадянам залишатися єдиними перед лицем загроз та втрат, підтримувати дух нації, ідентифікуючи себе як частину великої спільноти, що бореться за свою свободу та незалежність.

2. Війна як каталізатор змін громадянської культури. Війна стала каталізатором швидких соціальних змін. Під час бойових дій відбувалася активна трансформація цінностей, соціальних зв'язків та організаційних структур. Відбулося переосмислення ролі держави, місцевих органів влади, волонтерських ініціатив та громадських організацій у процесах підтримки війська та цивільного населення. Зокрема, важливою стала роль медіа та громадянських ініціатив, які допомогли формувати нові парадигми громадянської відповідальності та соціальної участі. Війна спричинила не лише фізичні втрати, а й глибокі психологічні травми, які також вплинули на громадянську культуру. Відновлення після цих травм стало важливою складовою суспільного процесу, яка вимагає особливої уваги до розвитку інклюзивних та толерантних практик.

3. Післявоєнне відновлення як новий етап громадянської культури. Після завершення війни Україна стоїть перед необхідністю не лише відновлення матеріальних ресурсів, а й психологічної, соціальної та культурної відбудови. Громадянська культура має стати основою для відновлення соціальної згуртованості, національної єдності та інтеграції постраждалих верств населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та цивільних осіб, що пережили війну. Важливим кроком після війни буде відновлення національної ідентичності, яка зазнала значних випробувань у ході війни. У цьому процесі громадянська культура може слугувати не лише основою для морального відновлення, але й

інструментом для формування нових національних наративів, що сприяють єдності суспільства.

4. Громадянська культура як рушій демократичних змін. Одним із важливих аспектів післявоєнного періоду є зміцнення демократичних інститутів. Громадянська культура відіграє ключову роль у формуванні громадянської відповідальності, участі в політичних процесах та розвитку правової держави. Вона сприяє створенню стійкої правової свідомості, яка необхідна для стабільності та розвитку демократії в умовах післявоєнного відновлення. Майбутнє демократичної України багато в чому залежатиме від того, наскільки глибоко громадяни будуть усвідомлювати свою роль у розвитку політичних процесів та взаємодії з державними інститутами. Важливою є також підтримка ініціатив, які сприяють розвитку громадянських прав і свобод, захисту прав людини, а також боротьбі з корупцією.

5. Психологічна реабілітація та соціальна інтеграція як частина відновлення громадянської культури. Психологічне відновлення нації після війни є невід'ємною частиною відновлення громадянської культури. Враховуючи глибокі психологічні травми, які війна залишила в суспільстві, важливо створити простори для реабілітації та інклюзивних практик, що допоможуть зцілити соціальну тканину країни. Процеси реабілітації, які спрямовані на ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від конфлікту, а також соціально вразливих верств населення, повинні бути зосереджені на відновленні їхнього психологічного та соціального благополуччя.

Волонтерські ініціативи, культурні та творчі заходи, а також програми медіаосвіти і психологічної підтримки є необхідними складовими частинами цього процесу.

6. Важливість культурної спадщини в відновленні морального духу нації
Культурна спадщина стає важливим елементом морального відновлення після війни. Підтримка та розвиток національної культури, зокрема через мистецтво, музику, літературу, історію та традиції, допомагають відновити почуття гідності та приналежності до великої нації, що пододала страшні випробування. Водночас культура стає важливим інструментом для міжнародної комунікації, яка може

зміцнити позитивний імідж України на світовій арені, сприяти поширенню демократичних ідей та культурного взаєморозуміння.

7.Перспективи розвитку громадянської культури в Україні. У перші місяці після 24 лютого 2022 року в українців виникло тисячі запитань. Багато Українці вірять чи не вірять владі? Не буває так, що під час війни вірять, а після — ні. Українці як ставляться до фермерства? Українці як ставляться до села? Що пийють і їдять українці? Як одягаються і розмовляють українці? Може відповідь і буде — по-різному. Але тоді нам доведеться повернутись до запитання: «А що таке українці?», якщо вони нічим не об'єднані. Це питання підняв той, хто розпочав цю війну...Спочатку була одна відповідь — об'єднані ненавистю. Але з часом варто було почати думати над більш цікавою відповіддю — поняттям громадянської культури, яка стала одним із потужних способів боротьби з ворогом.

Тому підсумовуючи можна сказати, що після війни громадянська культура в Україні потребує не тільки відновлення, але й еволюції. Вона повинна стати основою для сталого розвитку суспільства, сприяти зміцненню демократичних інститутів і забезпечити соціальну згуртованість. Громадянська культура повинна орієнтуватися на розвиток соціальної відповідальності, національної ідентичності, демократичних цінностей та прав людини, зберігаючи при цьому відкритість до міжнародних контактів і взаємодії. Питання чи боротися за цю культуру чи ні, продовжувати тяжкий і тернистий, але надзвичайно дієвий шлях наших предків — Тараса Шевченка, Леся Курбаса, Тараса Чорновіла, Василя Симоненка і так далі, і чи готові ми пожертвувати тисячолітньою історією, побудованою на кістках і крові— особистий вибір кожної людини.

Громадянська культура є визначальним фактором для подальшого розвитку нашої держави як демократичної, правової і національно свідомої держави. Для України, яка переживає складні історичні трансформації, формування сильної та зрілої громадянської культури є особливо важливим завданням. Вона стає тим фундаментом, на якому можна будувати справжню демократію, а також сприяє утвердженню прав людини, толерантності та соціальної справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблялімова-Чийгоз Е., Яшний Д., Бусол К., Коваль Д. Російська агресія проти України: від моніторингу до концепції захисту культурної спадщини (дорожня карта). Київ: Кримський інститут стратегічних досліджень, 2023. 22 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Там, де тіні забутих предків. Київ: Мистецтво, 1993. 400 с.
3. Барабанова О. В. Політична культура та громадянське суспільство в Україні: підручник. Київ: Либідь, 2015. 352 с.
4. Бернадський Б. В., Мілославська О. М. Сутність і природа міжнародного конфлікту та політичний компроміс: історичний погляд. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 8.
5. Валерій Пекар. Про війну за незалежність і трансформацію українського суспільства. URL: <https://www.ukrainer.net/pekar/>
6. Валерій Пекар. Українська революція та нова громадянська культура. 2023.
7. Війна і мова. Як агресія Росії прискорила «лагідну українізацію» Радіо Свобода. 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/viy-na-i-ukrayinska-mova/32820956.html>
8. Війна та громадянська свідомість: трансформація уявлень про національну ідентичність в умовах конфлікту. Центр соціальних і політичних досліджень "Сократ". 2023. URL: <https://www.socrat.org.ua/articles/war-and-civic-consciousness>
9. Володимир Дзьобак. Національна ідентичність як складова національної стійкості. 2024. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html
10. Гречанюк І. М. Громадянська активність в Україні під час війни: досвід та виклики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 4. С. 118-134.
11. Державна служба статистики України. Офіційні статистичні дані щодо змін у соціально-демографічній ситуації в Україні в умовах війни. 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Закон України "Про громадянство України" від 18 січня 2001 р., № 2235-III. URL: <http://www.rada.gov.ua>
13. Залевський Ю. В. Українська національна ідентичність: історичний контекст і сучасні виклики. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 280 с.
14. Зелена О. Я. Молоде покоління у координатах політичної культури України. *Політикус*. 2019. Вип. 6.
15. Іванова М. Ю. Вплив військового конфлікту на національну ідентичність українців. *Україна в сучасному світі*. 2023. Т. 25, № 1. С. 59-72.

16. Кіриченко І. В. Громадянська культура: теорія і практика. Харків: ХНУ, 2019. 306 с.
17. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <http://www.rada.gov.ua>
18. Литвиненко А. П. Формування громадянської культури в умовах війни (на прикладі України): дис. канд. соціол. наук. Київ, 2019. 150 с.
19. Макаревич М. Культурний фронт – 1. Як живуть українські музеї під час великої війни. Дзеркало тижня. 2023. 13 травня. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/kulturnij-front.html>
20. Марек Гавлік. Когнітивна війна має на меті змінити сприйняття світу, головне поле битви – людський мозок. Національний інститут психічного здоров'я. 2024. URL: <https://www.nudz.cz/uk/novini-ta-podiji/marek-gavlik-kognitivna-viina-maje-na-meti-zminiti-spriinjattja-svitu-golovne-pole-bitvi-ljudskii-mozok>
21. Надія Кузьмичова. Освітні втрати – це реальна загроза розвитку всієї країни. Інтерв'ю для РБК-Україна. 2024. URL: <https://www.rbc.ua>
22. Нікітін В. С. Війна та громадянська мобілізація в Україні: соціальні аспекти: дис. д-ра соціол. наук. Харків, 2021. 245 с.
23. Оксана Пахльовська. Культура війни: зміни в культурному ландшафті України. 2023.
24. Оксана Пахльовська. Ми маємо сказати, що українська література на всіх етапах була частиною динаміки європейської культури. 2022. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2022/08/12/oksana-pakhlovska-6/>
25. Освітні втрати – це реальна загроза розвитку всієї країни // Надія Кузьмичова. Інтерв'ю для РБК-Україна. 2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nadiya-kuzmichova-mon-osvitni-vtrati-tse-1729163555.html>
26. Панфілов О. Невідома війна. Що відбулося в Грузії? Історія ХХІ століття. 2020. 848 с.
27. Попри війну українці хочуть мистецтва і розваг BBC News Україна. 2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3gv76xd5j6o>
28. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022.
29. Прес-реліз Міністерства оборони України. Громадянська мобілізація та волонтерський рух в Україні. 2023. URL: <https://www.mil.gov.ua>
30. Радіо Свобода. Війна і мова. Як агресія Росії прискорила «лагідну українізацію». 2024.

31. Ресурс "Майдан". Соціальні ефекти війни в Україні: дослідження та звіти. 2022. URL: <https://www.majdan.org.ua/reports>
32. Саміт НАТО у Вашингтоні. 2024. URL: <https://suspilne.media/786829-samit-nato-u-vasingtoni-tekstovij-onlajn/>
33. Сергієнко Т., Куріс Ю. Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії РФ. *Humanities Studies*. 2022. № 11 (88).
34. Сідлецький С., Шандар А. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4353>
35. Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями. 2024. URL: <https://www.rbc.ua>
36. Слово про слово. В Україні зруйновано понад 1300 культурних пам'яток внаслідок російської агресії. Анатолій Якобчук. 2025. URL: <https://slovoproslovo.info/ruinuvannya-pamyatok-kulturnoyi-spadshchyny/>
37. Титаренко Т. М. Посттравматичне життєтворення особистості: методи діагностики і відновлення. *Психологія особистості*. 2019.
38. Український застосунок для вивчення мов: кількість охочих опанувати українську зросла на 577%. Михайло Завгородній. 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/5/248115/>
39. Хальббакс М. Колективна та історична пам'ять. Моріс Хальббакс. 2005. № 2-3. С. 8-27.
40. Харківський національний університет внутрішніх справ. Психологічні наслідки війни: міждисциплінарний нарис про Харківщину та її мешканців. 2024.
41. Цимбалюк В. І. Взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства: специфіка в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. Вип. 66. С. 46-54.
42. Шевель І. Теорії впливу війни на суспільство: соціологічний вимір. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 9 (15).
43. Шевченко В. О. Російсько-український конфлікт: вплив на соціально-політичну ситуацію в Україні. *Український соціум*. 2022. Т. 21, № 2. С. 145-159.
44. «World Giving Index: Tracking Global Trends in Generosity». 2024. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/inside-giving/wgi/wgi_2024_report.pdf
45. 1085 об'єктів культурної спадщини постраждали в Україні через російську агресію. 2023. URL: <https://mcip.gov.ua/news/1085-obyektiv-kulturnoyi-spadshchyny-postrazhdaly-vukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/>
46. BBC News Україна. Попри війну українці хочуть мистецтва і розваг. 2024.

47. Digital Library NAES of Ukraine. Громадянська культура як атрибут громадянського суспільства: ретроспективний аналіз. 2008. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3696/1/Роговець-2008-12%281%29.pdf>
48. McNiff S. Art heals; How Creativity Cures the Soul. Boston, MA: Shambhala Publications, 2004. 316 p.
49. The Guardian. Ukrainian chef opens 'cultural embassy' restaurant in London. 2022.
50. WHO 2024 Emergency Appeal: Ukraine. 2024. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/emergencies/2024-appeals/2024-who-ukraine-emergency-appeal_en.pdf